

УДК 371.3

С. В. Міхно, асп.

ЗАНУРЕННЯ В ОБ'ЄКТ ПІЗНАННЯ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНО-ТВОРЧОЇ САМОСТІЙНОСТІ СТУДЕНТІВ В ЕВРИСТИЧНОМУ НАВЧАННІ

Досліджено занурення в об'єкт пізнання як умову формування пізнавально-творчої самостійності студентів в евристичному навчанні. Проаналізовано погляди різних дослідників стосовно даного питання. Наведено авторські підходи до вивчення різних дисциплін за допомогою занурення.

Вступ

Сучасний стан освіти можна визначити як пошук нових ефективних і гуманістичних шляхів підготовки спеціалістів, рівень освіти яких має відповідати потребам соціально-економічної ситуації у країні. У рамках Болонського процесу особливо актуальним постає питання щодо створення умов такої організації навчання, що оцінюється результатами самостійної пізнавальної діяльності студентів. Відтак, з огляду на гуманістичну спрямованість сучасної освіти, самостійна творча пізнавальна діяльність є необхідною умовою формування високопрофесійної творчої особистості фахівця, підґрунтям формування пізнавально-творчої самостійності. Саме тому в системі вищої освіти проводиться розробка дидактичних умов формування пізнавально-творчої самостійності студентів.

Здійснення творчого задуму — велика й напружена робота, яка потребує участі та піднесення всіх сил людини, максимальної зосередженості її свідомості на предметі творчості. Ця зосередженість буває настільки високою, що працівник, захоплений завданням, не помічає, що відбувається навколо нього. Зосередженість потребує участі пізнавальних і вольових сил людини.

Систематична наполеглива і напружена робота є визначальною умовою успіху творчості. За цієї умови найчастіше виникають такі моменти творчого піднесення, які називаються натхненням і за наявності яких особливо успішно знаходяться нові способи розв'язання завдань, виникають нові та продуктивні ідеї тощо. Натхнення характеризується напруженням усіх сил працівника і виявляється в емоційному захопленні предметом творчості та продуктивній роботі над ним. Натхнення виникає не до початку роботи, а під час неї як певний її наслідок. Звідси випливає, що для успішного досягнення мети треба систематично і регулярно працювати [1].

Саме тому вважаємо за необхідне дослідити такі методи, форми і види навчання, які забезпечують максимальну концентрацію, тривалу зосередженість на об'єкті пізнання. До них відносимо метод занурення. Отже, *метою статті* є дослідження занурення як умови формування пізнавально-творчої самостійності студентів в евристичному навчанні.

Умова є зовнішнім (відносно предмета) оточенням об'єктивного світу, без якого предмет не може існувати. У педагогіці умови часто відносяться до факторів навчання і виховання поряд з предметом підготовки, освіти тощо. На думку С. Яценко, умова — це середовище, в якому реалізується виявлений причинно-наслідковий зв'язок між досліджуваними предметами, подіями, явищами, процесами. О. Кривонос додає, що це середовище не виникає само по собі, а має бути спеціально (штучно) створеним суб'єктами навчального процесу [2, с. 409].

Під формуванням пізнавально-творчої самостійності студентів автор розуміє отримання студентами нових навчальних (і особистісних) продуктів, які виробляють у них вміння свідомо діяти в ситуації вибору, грамотно, самостійно ставити, досягати своїх цілей, діяти творчо як у процесі навчання, так і у майбутній професійній та життєвій (суспільній) областях.

Аналіз педагогічної літератури показує, що чітке поняття «занурення» практично не сформульоване. Мало того, різні автори під цим поняттям мають на увазі різні методи, одні використовують це слово тільки в лапках, як би підкреслюючи його умовність, інші — без, а треті — в словосполученні «так зване занурення». З усього об'єму літератури, що описує всілякі варіанти «занурення» можна зробити висновок, що розрізняють два значення цього поняття:

а) один з методів інтенсивного навчання (як правило іноземним мовам з використанням дії суггесції). Основні публікації відносяться до кінця 60-х — середини 70-х років і пов'язані з іменами Г. Лозанова, І. Зимньої, А. Плєснєвіча, Г. Китайгородської, Р. Грановської;

б) тривале (від декількох годин до декількох днів, тижнів) спеціально організоване заняття одним або декількома близькими предметами.

Цей напрямок виражається в чисельних моделях: «занурення» в порівняння, (О. Тубельський), евристичні «занурення» (А. Хуторський), виїзні «занурення» (О. Остапенко, Л. Снегурова), «занурення» в образ (С. Терськова, А. Шубіна), «занурення» як засіб колективного навчання (С. Мєсяц), «занурення» в культуру (О. Євладова) тощо.

Поштовхом до дослідження «занурення» з'явилася робота М. Щетиніна, який ще у 70—80-ті роки ХХ століття організував експериментальну школу. Він переконався, що найменш продуктивними (іноді – нульовими) є останні 10—12 хвилин уроку. Якщо від них відмовитися, то продуктивність кожного уроку майже не постраждає, проте на ньому буде заощаджено 10—12 хвилин. Тобто замість 5—6 уроків по 45 хвилин в день може бути 6—7 уроків за скороченим часом. Саме ці уроки підуть на заняття в художній, спортивній та інших школах. До того ж, заняття в школі узгоджуються з позаурочними і позашкільними. Отже, і цей час можна використовувати для занять в профільних школах. У розкладі уроків заняття «мовного» циклу обов'язково чергуються із заняттями «образного», тобто музикою, образотворчим мистецтвом, а також із заняттями «рухового» циклу (фізичною культурою, працею). Досвід підтвердив, що втомлюваність у дітей не настає, інтерес до занять з усіх предметів навіть зростає. Домашні завдання даються рідко (наприклад, читання художньої літератури), тому що всі загальноосвітні «словесні» предмети відпрацьовуються на уроці.

У досвіді М. Щетиніна початковим положенням методу була ідея цілісного сприйняття і розуміння учнем всього річного курсу в короткий термін. Організаційно це досягається, по-перше, шляхом концентрованого вивчення одного предмета в можливо короткий термін і, по-друге, шляхом чотириразової повторюваності протягом навчального року подібного занурення, на більш високому рівні — від орієнтувального до творчого. При цьому методи перевірки знань залишаються традиційними [3, с. 632].

Під час організації занурення викладачеві треба звернути особливу увагу на формування у студентів дієвих мотивів навчання: інтересу до предмета, уявлення, що цей предмет необхідний, має важливе прикладне значення тощо. Індивідуальні заняття чергуються з колективними, репродуктивні — з творчими. У різних видах діяльності беруть участь всі аналізатори людини, відбувається гармонійний розвиток органів чуття. На заняттях використовується допомога добре встигаючих студентів [3].

Р. Грановська під «зануренням» розуміє активний метод навчання з елементами релаксації, навіювання та гри, під поняттями «занурення» і «суггестопедія» вона ставить знак рівності. Результатом навіювання є незвичайно висока концентрація уваги, розкріпачення творчих здібностей. «Метод занурення спирається на три принципи: задоволення і релаксацію, єдність свідомого і підсвідомого, двосторонній зв'язок» [4, с. 492].

Як зазначає Г. Лозанов, всі принципи мають знаходитись у неподільній єдності й у будь-який момент учбового процесу здійснюватися одночасно.

Реалізація даних принципів здійснюється трьома групами засобів: а) психологічними; б) дидактичними і в) артистичними. «Психологічні засоби координують периферичні перцепції і емоційні стимули, які направлені на використання мотиваційного комплексу, системи настройки, потреб і взагалі на активацію особи» [5, с. 10].

Неспецифічна психічна чуйність тих, хто навчається, створюється умовами проведення занять. До їх елементів Р. Грановська відносить: а) урочистість; б) авторитет викладача і довіру до нього; в) успіх товаришів по групі; г) зручність розташування тих, хто навчається. Т. Смірнова зазначає, що ефективність навчання залежить від групової співпраці, можливої лише в умовах максимальної доброзичливості і тактовності. Тих, хто навчається, слід розмістити півколом і забезпечити тим самим можливість візуального контакту всіх учнів групи. Добре, якщо в аудиторії буде декілька джерел світла, щоб викладач міг регулювати ступінь освітленості. Ефективності навчання також сприяє зручність крісел, ізоляція від сторонніх звуків.

Наявність авторитету викладача є обов'язковою умовою успішного застосування суггестопедії. «Там, де має місце довіра, не завжди необхідні докази. Віра учнів в знання і педагогічну майстерність сприяє зростанню їх упевненості в засвоєнні учбового матеріалу, що, у свою чергу, вельми

сприятливо позначається на загальному підйомі їх розумової працездатності і пізнавальній діяльності» [4, с. 501]. Також слід підкреслити, що опора повинна робитися на авторитет стимулюючий, а не пригноблюючий і такий, що обмежує. Роберт Розенталь на дослідах із суггестопедії, проведених в Oak-school у Нью-Йорку, статистично доводить, що чим вища думка вчителя про здібності учнів, тим краще вони засвоюють матеріал [6].

Як стверджують автори методу, суггестопедія — педагогічна система для людей різного віку, але часова структура «занурення» для дітей і дорослих різна. Т. Смірнова під час навчання школярів пропонує будувати заняття так: для складу групи в 12...16 чоловік (бажана приблизно рівна кількість дівчаток і хлопчиків) оптимальна тривалість заняття — чотири учбових години з 15...30-хвилинною перервою. На роботу з кожним учбовим текстом відводиться 12 годин, з них 2 години на презентацію нового уроку, 8 годин на його розробку і 2 години на читання учбового тексту, виконання підсумкових і контрольних занять. Методика Г. Китайгородської припускає 6 «занурень» (120 годин): 1-е занурення — 24 години, 6 днів; 2-е занурення — 20 годин, 5 днів; 3-е занурення — 20 годин, 5 днів; 4-е занурення — 16 годин, 4 дні; 5-е занурення — 16 годин, 4 дні; 6-е занурення — 24 години, 6 днів. Щодня заняття тривають 4 години [7].

Занурення може використовуватися з метою підвищення кваліфікації. В експериментальній школі О. Губельського зовнішнє підвищення кваліфікації замінили внутрішньошкільним — за рахунок відвідування уроків, створення проблемних груп, за рахунок триденного серпневого збору, коли вчителі виїжджають за місто і сперечаються там до хрипоти [8].

Евристичне занурення, за А. Хуторським, — форма навчання, у якій протягом декількох днів зберігається освітня домінанта, що забезпечує особистісне пізнання учнями (студентами) освітнього об'єкта за допомогою метапредметного змісту і методів евристичного навчання.

Ґрунтуючись на дослідженнях О. Ухтомського, В. Рогатин зазначає, що діяльність людини значною мірою визначається домінантою — стійким осередком підвищеного збудження у корі та/або підкірці головного мозку. Домінантний осередок здатен стягувати зовнішні подразники. З одного боку він — фізіологічна основа стереотипного мислення, з іншого — основа творчого осяяння.

Російський фізіолог О. Ухтомський досліджував механізм домінанти і виділяв три стадії її розвитку. Перша — домінанта виникає під впливом внутрішньої секреції та зовнішніх подразників. Як приводи для підживлення домінанта залучає різноманітні подразники. Друга стадія — це стадія виникнення умовного рефлексу (за І. Павловим), коли з попередньої кількості діючих збуджень домінанта виділяє групу, яка для неї особливо «цікава» — відбувається вибір подразників саме для цієї домінанти. Третя стадія — між домінантою та зовнішнім подразником устанавлюється міцний зв'язок таким чином, що подразник буде викликати та підкріплювати її. Зовнішнє оточення повністю поділяється на окремі предмети, і тільки частині з них відповідає певна домінанта. Основні властивості домінантного осередку, за О. Ухтомським, такі: підвищене збудження, інерція у часі і здатність підсумовувати зовнішні подразники, «підживлюватися ними».

Наша поведінка має певну спрямованість, яку забезпечує їй домінанта. Домінанта як принцип роботи нервових закінчень відповідає тому, що в психології називають увагою, або за В. Бехтеревим — рефлексом зосередженості. Вона свідчить про первісну активність організму, про його «передготовність» до дії і цілеспрямовану організацію самої дії. При цьому дія має бути проінформована про предмет, на який спрямована. Тому завжди існує період часу («зараз»), в який людина задовольняє тільки одну певну потребу. І саме ту, для якої «тут» існують відповідні предмети, звичайно, якщо вона «знає» що з ними робити. Іншими словами, людина може існувати лише в одній ситуації [9].

Евристичне навчання – вільне, творче, особистісно орієнтоване. Отже, під час формування пізнавально-творчої самостійності студентів в евристичному навчанні можна успішно використовувати «занурення» як форму навчання, яка стимулює зосередженість на предметі пізнання, що є особливо актуальним для творчої самостійності особистості. Підготовчий етап передбачає озброєння студентів знаннями про самостійну роботу, в результаті якої формується їх самостійність, та умови її успішного виконання: навколишнє середовище, внутрішню вмотивованість студента, дидактичні засоби тощо.

Необхідним для практичної організації даної форми навчання в умовах сучасного ВНЗ вважаємо ранжування навчального матеріалу відповідно до обраної освітньої домінанти. Прикладом занурення у тематику мистецтва на уроках з англійської мови може бути вивчення протягом одного семестру підряд таких тем: кіно, театр, живопис. Під час вивчення теми «Театр», після орієнтовного ознайомлення з активною лексикою, пропонуємо тижневе «занурення» за допомогою послідовності та

ких занять: заняття-підготовка до спектаклю з розподілом ролей, визначенням реквізиту, декорацій, освітлення, музичного супроводу, а також підготовкою афіші, білетів тощо; заняття-репетиція з аналізом отриманого продукту, заняття-генеральна репетиція, заняття-вистава. Під час цього циклу занять студенти глибоко занурюються в імпровізовану театральну атмосферу, практикують і більш ефективно запам'ятовують активну лексику з теми, отримують досвід самостійної роботи, взаємодії у колективі, більш широко розвивають свої інтелектуальні, творчі, організаторські здібності, самореалізуються. Як зазначає М. Лазарєв, самостійна діяльність студентів в евристичному навчанні підтримується й посилюється постійною інтенсивною взаємодією з викладачем, товаришами, засобами інформації й діагностики [10, с. 125].

З огляду на неможливість зміни існуючого розкладу, можна запропонувати занурення у певний вид діяльності під час одного заняття з дисципліни «Англійська мова»: заняття діалогічного (або монологічного) мовлення, а також заняття перекладу, фонетичне заняття тощо. Іншим прикладом занурення у вид діяльності, яке нами було випробувано на практиці, може бути тижневе занурення у діалогічне мовлення з поступовим тижневим переходом до монологічного мовлення і наступним тижнем занурення у монологічне мовлення. Вивчення матеріалу відбувалося звичайним чином, але значна перевага надавалася окремому виду діяльності. Кількість годин на тиждень — 6 годин 40 хвилин. Заняття тривали 1 годину 20 хвилин кожного дня протягом п'яти робочих днів тижня.

Пропонуємо ще одну схему занурення у діалогічне мовлення: 2 заняття по 80 хвилин з 10-хвилинною перервою і приклади завдань: а) за допомогою запитань з'ясуйте тему і мету заняття; б) за допомогою запитань з'ясуйте існуючі знання однокласників з обраної теми; в) за допомогою запитань впізнайте загадану лексичну одиницю, отримуючи відповідь «так» чи «ні»; г) складіть переказ, план до тексту у вигляді запитань; д) підготуйтеся до інтерв'ю з «зіркою» (відповідно до тематики); е) вставте необхідне допоміжне дієслово у запитання (письмово); є) доповніть діалог; ж) виберіть із запропонованих варіантів відповідь-згоду, відповідь-відмову, відповідь-м'яку незгоду; з) гра в старенького дідуся, який недочуває, під назвою «Що він запитав?» з метою активізації або закріплення граматичного матеріалу: порядку слів у питальних реченнях у прямій і непрямій мові тощо. Наприкінці кожного заняття або циклу з двох занять і тижневого занурення кожен студент задає собі запитання: чи досяг я мети і яким чином? Важливо зазначити, що під час цих занять студенти вдосконалювали навички письмового та усного діалогічного мовлення, працювали як з лексичним, так і з граматичним матеріалом.

Прикладом занурення в образ може бути кількагодинне заняття, присвячене життєвому і творчому шляху В. Шекспіра (як підтема теми «Театр»). Кількість годин залежить від програми та наявного матеріалу: відеоп'єса, похід до театру на спектакль, власна постановка однієї з п'єс В. Шекспіра тощо. Розпочати занурення можна з ознайомлення з п'єсами (бажано з використанням аудіо- та відеотехніки), з'ясувати джерела відомих цитат з творів драматурга, потім перейти до автобіографічних відомостей (з огляду на суперечливу інформацію з цього приводу, бажано використання декількох джерел) і завершити відомостями про Королівську Шекспірівську Компанію, відновлений нині діючий театр «Глобус», володарем якого був В. Шекспір. Наше занурення співпало з днем народження великого драматурга — 23 квітня. Студенти мали нагоду здобути цілісне уявлення про життєвий і творчий шлях В. Шекспіра, визначити характерні особливості п'єс, їх взаємозв'язок з біографічними даними, подискутувати з приводу суперечливих даних, скласти щодо них власне уявлення.

Необхідно зазначити, що проведення 2—3-х підряд занять з однієї дисципліни (80 хвилин кожне, 10 хвилин перерва) дозволяє ефективніше використовувати час за рахунок швидкого включення студентів у роботу, проте, для запобігання стомлюванню, необхідно змінювати види діяльності.

Пропонуємо авторський підхід до вивчення педагогічних (та інших теоретичних) дисциплін за допомогою занурення: провести вступну лекцію; розподілити матеріал курсу серед усіх студентів відповідно до їх уподобань з метою проведення самостійного дослідження (тривале самостійне занурення); студенти отримують консультації у викладача і регулярно звітують про хід дослідження; організація і проведення мініконференції протягом одного або двох днів (залежно від матеріалу і кількості годин з дисципліни) за участю студентів з метою обміну інформацією (колективне занурення в предмет), що дозволяє включати взаємонавчання. За необхідності кожна доповідь доповнюється викладачем та аналізується.

На заключному етапі обов'язкова саморефлексія з подальшою корекційною діяльністю.

Отже, на основі відомих теоретичних досліджень та власного досвіду викладання, можна дійти

висновку, що кожне заняття з нової дисципліни — нова домінанта. Тривале збереження освітньої домінанти (як образ, вид діяльності тощо) допомагає вирізняти ширше коло проблем і суперечностей, збагачувати вибір шляхів їх раціонального подолання, генерувати нові ідеї, працювати над розвитком власної особистості. Досягти підвищення рівня пізнавально-творчої самостійності в евристичному навчанні можна за допомогою занурення у об'єкт пізнання як за глибиною матеріалу, так і за часом.

Результати дослідження можна використовувати під час навчання студентів у ВНЗ з метою підвищення його якості. Перспективи подальших розвідок стосуються способів формування пізнавально-творчої самостійності студентів в евристичному навчанні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Максименко С. Д. Загальна психологія: [навч. посібник] / С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко. — К.: МАУП, 2000. — 256 с.
2. Кривонос О. Б. Формування професійно-творчих умінь студентів як основного показника їхньої професійної компетентності / О. Б. Кривонос // Педагогічні науки: зб. наук. пр. Частина перша. — Суми: Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. — С. 408—416.
3. Рапацевич Е. С. Педагогика: Большая современная энциклопедия / Е. С. Рапацевич. — Минск: Современное слово, 2005. — 730 с.
4. Грановская Р. М. Элементы практической психологии / Р. М. Грановская. — [2-е изд.] — Л., 1988. — 560 с.
5. Лозанов Г. Сущность, история и экспериментальные перспективы суггестопедической системы при обучении иностранным языкам / Г. Лозанов // Методы интенсивного обучения иностранным языкам: сб. — Вып.3, М., — 1977, С. 7—16.
6. Rosenthal R. R., Jacobson L. Pygmalion in the Classroom / R. R., Rosenthal L. Jacobson. — N. Y.: Holt, Rinehart and Winston, 1968.
7. Китайгородская Г. А. Методические основы интенсивного обучения иностранным языкам / Г. А. Китайгородская. — М.: Изд-во Моск. университета, 1986. — 176 с.
8. Школа должна учить демократии / Директорский клуб. Дата публикации: 22 февраля 2005. — Режим доступа: <http://old.russ.ru/culture/education/20050222.html>
9. Рогатин В. Деятельностный подход к проблеме контекстного управления / В. Рогатин // Московский психологический журнал. — № 9. — Режим доступа: <http://magazine.mospsy.ru/nomer9/s17.shtml>
10. Лазарев М. О. Евристично-модульне навчання як інтеграційна особистісно зорієнтована технологія формування творчої особистості / М. О. Лазарев // Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Зб. наук. пр. Вип. 7 (17). — К., 2007. — С. 123—129.

Матеріали статті рекомендовано до опублікування оргкомітетом ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Гуманізм та освіта» (10—12 червня 2008 р.)

Надійшла до редакції 19.06.08
Рекомендована до друку 24.06.08

Міхно Світлана Василівна — аспірантка кафедри педагогічної творчості.

Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка